

# Het Man-Vrouwbeeld in de leerboekjes van een lagere school

F. Schöne, J. van der Steen en J. Vijfhuizen

## De opzet van het onderzoek

Dit rapport is een verslag van een leeronderzoek, dat door een groep studenten antropologie in de kandidaatsfase is gedaan. Deze groep heeft op een lagere school in Utrecht de reken-, taal- en leesboekjes onderzocht op het beeld van de rolverdeling tussen man en vrouw, waarmee de kinderen geconfronteerd worden. De school was een openbare lagere school met een oververtegenwoordiging van kinderen uit het werkersmilieu, een z.g. 'F-school'. Wij hebben voor een onderzoek op één school gekozen om het onderzoek een zo intensief mogelijk karakter te geven binnen de beschikbare tijd. Naast de analyse is bekeken hoe de boekjes in de klassen door het onderwijzend personeel gebruikt worden. Dit verslag betreft alleen de analyse van de boekjes.<sup>1</sup> Het onderzoek betrof de reken-, taal- en leesboekjes van alle zes klassen. Er is bij het kiezen van een methode om te analyseren onderscheid gemaakt tussen deze drie soorten boekjes.

*Rekenboekjes:* deze bestaan geheel uit los van elkaar staande opgaven, de boekjes zijn alleen via het tellen van aantallen mensen geanalyseerd. Als categorieën hebben wij genomen: beroep (wie vervult welk beroep), activiteiten (wie doet wat) en bezit (wie bezit wat).

*Leesboekjes:* deze bestaan geheel uit series. In elk deel van een serie staat een verhaal met de lotgevallen van telkens dezelfde hoofdpersonen. Hier is een meer diepgaande analyse toegepast. Van elke veel voorkomende persoon is een algemeen beeld opgesteld. In het verslag van deze kwalitatieve analyse zal, via het geven van voorbeelden uit de boekjes, duidelijk gemaakt worden welk beeld de leesboekjes van de man, de vrouw, de jongen en het meisje geven.

*Taalboekjes:* deze bestaan gedeeltelijk uit losstaande zinnen en oefeningen, die evenals de rekenboekjes getalsmatig zijn geanalyseerd. Het andere gedeelte dat uit losse verhalen bestaat is volgens de methode van de leesboekjes geanalyseerd.

Bij de analyse van de boekjes kwam bij ons de behoefte op deze gegevens te toetsen aan de opvattingen van de kinderen zelf over de man-vrouw rol-

verdeling. Daartoe hebben wij de kinderen vragen voor gelegd over zaken die in de boekjes aan de man ofwel aan de vrouw toegeschreven worden. Eén enquête is gehouden n.a.v. de analyseresultaten van de reken- en taalboekjes; hiermee wilden wij toetsen of de kinderen dezelfde beroepen, activiteiten en soorten van bezit toeschrijven aan de man of de vrouw als in de boekjes het geval is. Een tweede enquête is gehouden n.a.v. de kwalitatieve analyse van de leesboekjes. Met deze enquête wilden we toetsen of de kinderen dezelfde eigenschappen en karaktertrekken aan de vrouw of de man toeschrijven als de auteurs van de boekjes blijken te doen.

## Kwantitatieve analyse van de reken- en taalboekjes

*De rekenboekjes*<sup>2</sup> — In de onderhavige rekenboekjes is er 1636 maal sprake van een optredend persoon. In onderstaande tabel is dit aantal, opgesplitst in het aantal mannen, vrouwen, jongens en meisjes, voor de per klas gebruikte boekjes gegeven.

Tabel 1:

Aantal jongens, meisjes, mannen en vrouwen in de per klas gebruikte rekenboekjes

| klas   | man | vrouw | jongen | meisje |
|--------|-----|-------|--------|--------|
| 1      | 8   | 2     | 19     | 15     |
| 2      | 45  | 41    | 191    | 81     |
| 3      | 90  | 64    | 123    | 33     |
| 4      | 60  | 31    | 143    | 38     |
| 5      | 99  | 39    | 52     | 17     |
| 6      | 187 | 42    | 200    | 25     |
| totaal | 489 | 219   | 728    | 209    |

Niet alleen over alle rekenboekjes tesamen, maar ook in de per klas gebruikte boekjes zijn de mannen en jongens ten opzichte van resp. de vrouwen en de meisjes ruimschoots in de meerderheid. Het oplopen van de absolute getallen in de categorie man en het redelijk konstant blijven van de getallen in de categorie vrouw moet als volgt verklaard worden: per volgend deeltje neemt het aantal opgaven toe, zodat er per volgend deeltje meer personen voorkomen. Bovendien neemt in de loop van de serie ook het aantal vraagstukjes relatief toe ten koste van het aantal sommen zonder aankleding. Zowel het aantal mannen als vrouwen zou hierdoor echter moeten toenemen. Het feit dat het aantal vrouwen desondanks niet stijgt vindt zijn voornaamste oorzaak in de veranderende aard van de aankleding van de opgaven in de loop van de serie. In de opgaven voor de lagere klassen komt de huiselijke gezins-

situatie het meest naar voren, waar vooral de vrouw te vinden is, terwijl in de opgaven voor de hogere klassen meer gerefereerd wordt aan de wereld buiten het gezin waar mannen de boventoon voeren en waar ook meer jongens – de mannen van morgen – dan meisjes mogen optreden. Het in de meerderheid zijn van de mannen is ook te illustreren aan de hand van de volgende tabel waarin de aantallen mannen en vrouwen vermeld staan die als vader resp. moeder aangeduid worden, en de aantallen mannen en vrouwen die met aanduiding van hun beroep in de rekenboekjes voorkomen.

Tabel 2:

Aantal vaders, moeders, mannen en vrouwen met beroepsaanduiding

| klas   | vader | moeder | mannen<br>met<br>beroep | vrouwen<br>met<br>beroep |
|--------|-------|--------|-------------------------|--------------------------|
| 1      | 3     | 1      | 2                       | 1                        |
| 2      | 25    | 30     | 8                       | 5                        |
| 3      | 40    | 28     | 32                      | 2                        |
| 4      | 21    | 28     | 30                      | 6                        |
| 5      | 21    | 23     | 52                      | 2                        |
| 6      | 36    | 24     | 83                      | 1 +                      |
| totaal | 146   | 134    | 207                     | 11                       |

Als wij de totalen uit tabel 2 in percentages uitdrukken krijgen wij de volgende tabel.

Tabel 3:

| aanduiding d.m.v.        | mannen  | vrouwen |
|--------------------------|---------|---------|
| beroep                   | 42,3    | 5,5     |
| vader/moeder             | 29,9    | 61,2    |
| overige (man, neef, hij) | 27,8    | 33,3    |
|                          | 100,0 % | 100,0 % |

Uit tabel 3 komt een rolverdeling naar voren, waarbij vrouwen voor het merendeel moeder zijn en sporadisch een beroep hebben, terwijl mannen zowel een beroep als een vaderrol kunnen uitoefenen. Opgemerkt moet worden dat de categorieën beroep, vader/moeder, en overige wederzijds uitsluitend zijn daar in de opgaven van de rekenboekjes de man of vrouw steeds één aanduiding meekreeg. Opvallend was dat als er in het eerste deel van een opgave sprake was van *iemand* er stevast in het vervolg (als dat aanwezig was) gesproken werd van een *hij*.

De beroepen die zowel door vrouwen als door mannen uitgeoefend worden in de boekjes zijn in de volgende tabel opgenomen met het aantal mannen en vrouwen dat in dat beroep werkzaam is.

Tabel 4:

Aantal mannen en vrouwen dat in beroepen werkzaam is die door beide sexen uitgeoefend worden

| beroep                | man. | vr. |
|-----------------------|------|-----|
| onderwijzer           | 15   | 6   |
| bakker                | 4    | 2   |
| kantoorbediende       | 1    | 1   |
| schoonmaker           | 0    | 1   |
| niet met name genoemd | 15   | 1   |

Daarnaast komen er nog 44 beroepen voor waarin alleen mannen werkzaam zijn. Afgaande op deze 44 voor het merendeel vrije beroepen (winkelier, zakenman e.d.) zou men ook nog ten onrechte geneigd zijn te denken dat het merendeel van de mannelijke beroepsbevolking een vrij beroep heeft. Ten aanzien van het beroep onderwijzer kan nog een nadere specificatie gegeven worden. De 6 onderwijzeressen komen in de boekjes van klas 1 en 2 voor, terwijl van de 15 onderwijzers er 10 in de boekjes van klas 3 en 4 en 5 in die van klas 5 en 6 voorkomen. Het kind krijgt vanuit de boekjes het uit de praktijk al bekende beeld voorgezet van een onderwijzeres, die bij uitstek geschikt is om met de kleinere kinderen uit de lagere klassen om te gaan en van een onderwijzer die alleen overweg kan met de groteren uit de hogere klassen.

Bij de aanvankelijke opzet van het onderzoek is er wel onderscheid gemaakt tussen activiteiten en bezit, maar bij de verdere analyse hebben wij dit onderscheid laten vallen. Alleen de associatie tussen mannen en/of vrouwen en bepaalde activiteiten en vormen van bezit is dan belangrijk, waarbij de activiteiten en voorwerpen gegroepeerd zijn tot enige hoofdactiviteiten<sup>3</sup>. In onderstaand schema staan enige activiteiten, gevolgd door het aantal mannen en vrouwen dat zich hiermee op enigerlei wijze in de boekjes bezig houdt.

De vrouw houdt zich dus voornamelijk bezig met kleren naaien en eten verzorgen (voor haar mede-gezinsleden). De man komt naar voren als beheerder van de financiën, huis en have, kortom als hoofd van het gezin. Daarnaast heeft hij ook nog het monopolie ten aanzien van de auto en rookt als enige een sigaar of sigaret; een situatie die nog amper voorkomt in de werkelijkheid. Bovendien wordt de vrouw niet geschikt geacht om een hamer of verfkwast te hanteren; te zwak of te onhandig zullen we maar denken.

Tabel 5:

Aktiviteiten met de daarbij betrokken aantallen mannen en vrouwen.

|                              | man | vrouw |
|------------------------------|-----|-------|
| kleren maken                 | 1   | 10    |
| eten verzorgen               | 4   | 85    |
| knutselen                    | 24  | 0     |
| financiële transacties       | 13  | 1     |
| beheer onroerende goederen   | 11  | 1     |
| beheer van geld              | 37  | 1     |
| betalen van gezinsuitstapjes | 8   | 0     |
| autorijden                   | 14  | 0     |
| roken                        | 18  | 0     |

*De taalboekjes*<sup>4</sup> — De aantallen mannen, vrouwen, jongens en meisjes in de per klas gebruikte boekjes zijn in de volgende tabel opgenomen.

Tabel 6:

Aantal mannen, vrouwen, jongens en meisjes in de per klas gebruikte taalboekjes

| klas   | man  | vrouw | jongen | meisje |
|--------|------|-------|--------|--------|
| 1      | 69   | 22    | 71     | 49     |
| 2      | 97   | 44    | 58     | 41     |
| 3      | 156  | 83    | 104    | 47     |
| 4      | 256  | 82    | 104    | 57     |
| 5      | 293  | 89    | 177    | 65     |
| 6      | 510  | 95    | 86     | 32     |
| totaal | 1381 | 415   | 540    | 291    |

Deze aantallen leiden tot eenzelfde conclusie als bij de rekenboekjes. Personen van de mannelijke sexe zijn ruimschoots in de meerderheid. Vooral in de boekjes van de hogere klassen waarin wereldwijde onderwerpen behandeld worden is het een volledige mannenwereld, waarin vrouwen slechts een bescheiden rol spelen.

Ook de tabel met de aantallen vaders en moeders en het aantal mannen en vrouwen met een beroep laat aan duidelijkheid niets te wensen over (tab. 7). Als wij onderstaande tabel weergeven in percentages van het totaal aantal mannen en vrouwen, lijkt er voor de vrouwen een duidelijk beeld gegeven te worden met betrekking tot hun beroepsmogelijkheden (tabel 8).

Bij nader ingaan op de 174 vrouwen die een beroep hebben, zien wij — evenals bij de rekenboekjes — dat de in dit geval 48 onderwijskrachten een groot deel voor hun rekening nemen. Het merendeel van de onderwijzeressen is

## F. Schöne e.a. Het Man-Vrouwbeeld in de leerboekjes L.O.

Tabel 7:

Aantal vaders, moeders, mannen en vrouwen met beroep

| klas   | vader | moeder | man<br>met<br>beroep | vrouw<br>met<br>beroep |
|--------|-------|--------|----------------------|------------------------|
| 1      | 14    | 11     | 50                   | 10                     |
| 2      | 11    | 27     | 80                   | 13                     |
| 3      | 35    | 45     | 94                   | 21                     |
| 4      | 35    | 27     | 205                  | 41                     |
| 5      | 33    | 38     | 217                  | 38                     |
| 6      | 30    | 19     | 425                  | 51                     |
| totaal | 158   | 167    | 1071                 | 174                    |

Tabel 8:

| aanduiding           | man     | vrouw   |
|----------------------|---------|---------|
| beroep               | 77,9    | 41,9    |
| vader/moeder         | 11,4    | 40,2    |
| overige (zij en hij) | 11,7    | 17,9    |
|                      | 100,0 % | 100,0 % |

ook weer in de boekjes van de lagere klassen aanwezig, terwijl bijna alle 54 onderwijzers in die van de hoogste drie klassen te vinden zijn. Bovendien oefenen 44 vrouwen 'beroepen' uit als koningin, prinses, keizerin en gravin. De overige beroepen die vrouwen vervullen zijn die welke in onze huidige maatschappij al met een vrouwelijk aureool omgeven zijn zoals stewardess, verpleegster en omroepster. De in totaal 272 beroepen die door mannen uitgeoefend worden bestrijken daarentegen alle sectoren van het maatschappelijk leven: van bakker en slager via arts en agent tot minister en president. Evenals bij de rekenboekjes hebben wij de mannen en vrouwen uit de categorieën bezit en activiteiten samengevoegd en gegroepeerd tot hoofdactiviteiten waarvan er in onderstaande tabel enige volgen.

Moeder de vrouw is degene die de taken met betrekking tot de verzorging van manlief en kinderen op zich neemt; tevens duikt hier het monopolie van de man t.a.v. de auto weer op, en blijken vrouwen te enen male ongeschikt voor het hanteren van een hamer of zaag.

Uit dit overzicht van activiteiten blijkt ook waar alle werkloze vrouwen ondergebracht zijn. Het huishouden met de verzorging van man en kinderen is in de boekjes hun enige toekomst, want koningin, prinses, stewardess of omroepster worden is hooguit een droom; behalve in bladen die deze droom-

Tabel 9:

Aktiviteiten met aantal malen dat man of vrouw er bij betrokken waren

|                       | vrouw | man |              | jongen | meisje |
|-----------------------|-------|-----|--------------|--------|--------|
| huishoudelijk werk    | 1     | 18  |              |        |        |
| eten verzorgen        | 0     | 32  | vechten door | 6      | 0      |
| kleren maken          | 0     | 8   |              |        |        |
| kinderen verzorgen    | 1     | 20  |              |        |        |
| autorijden            | 11    | 1   |              |        |        |
| karweitjes verrichten | 12    | 0   |              |        |        |

wereld belichten heeft deze droom weinig met de werkelijkheid te maken. Wat de kinderen betreft kwam de volgende merkwaardigheid aan het licht: jongens kunnen af en toe eens goed ruzie hebben zodat het zelfs op een vechtpartij uit kan draaien, meisjes daarentegen worden geacht bij eventuele meningsverschillen minder agressief te werk te gaan.

Kortom de tendensen in de reken- en taalboekjes zijn nagenoeg gelijk. Het beeld van de man en de vrouw in de reken- en taalboekjes wijkt weinig af van het traditionele beeld van de man en de vrouw. De man is vader en kostwinner, de vrouw is huismoeder.

## Enquête over beroepen, activiteiten en soorten bezit

Na de kwantitatieve analyse leek het ons zinnig om enig inzicht te verkrijgen in de ideeën van de kinderen van de onderzochte school ten aanzien van eventueel specifieke mannelijke en/of vrouwelijke beroepen, activiteiten en soorten van bezit. Voor deze opiniepeiling werd een lijst met vragen die betrekking hadden op deze drie categorieën aan de leerlingen voorgelegd. Voor het beroep onderwijzer moesten de kinderen bijvoorbeeld bij het antwoorden op de volgende vraag: 'Iemand, die kinderen lesgeeft is een . . .' kiezen uit de drie mogelijkheden *man*, *vrouw*, en *man of vrouw*. Zo zijn er vragen opgesteld t.a.v. 28 in de boekjes voorkomende beroepen. Voor de categorieën activiteiten en bezit werd de vraagvorm 'wie maakt het eten klaar' en 'wie heeft er knikkers' aangehouden. De vragenlijst werd in totaal aan 42 meisjes en 48 jongens van de klassen 3, 4, 5 en 6 voorgelegd.<sup>5</sup> De verwerking van de gegevens is niet per klas geschied, daar de aantallen te klein zouden worden om een zinvolle conclusie te kunnen trekken; wel is het onderscheid tussen jongens en meisjes gemaakt, daar dit ons in verband met de visie op eigen en 'anderzamen' rol belangrijk leek. Als meer dan 33 % van de jongens of meisjes m.b.t. de beroepen bij een vraag de antwoordmogelijkheid man of vrouw had aangekruist, beschouwden wij het beroep als specifiek mannelijk resp. vrouwelijk in de opinie van de jongens of meisjes. In het andere geval, als meer dan 67 % de antwoordmogelijkheid man of

vrouw had gegeven, meenden wij te kunnen zeggen dat de kinderen dat beroep niet aan één sexe toeschrijven. Voor de categorieën activiteiten en bezit zijn dezelfde criteria voor al of niet specifiek mannelijk of vrouwelijk aangehouden.<sup>6</sup>

Het bleek nu dat van de 28 beroepen er drie door het merendeel van zowel de jongens als de meisjes als vrouwelijk gezien werden. Dit zijn de beroepen kinderverzorgster, schoonmaakster en stewardess. Van de overige 26 werd ongeveer de helft door de jongens en meisjes als niet sexe-gebonden gezien; hiertoe behoorden dokter, verpleger, onderwijzer en winkelier. Mannelijke beroepen waren o.a. buschauffeur, piloot, kapitein en burgemeester. Vrouwelijke activiteiten bleken voor de jongens en de meisjes kleren naaien en stof kopen te zijn, terwijl timmeren en vissen mannelijke activiteiten bleken te zijn. Opvallend was wel dat de jongens en meisjes bepaalde activiteiten tot het terrein van hun eigen sexe rekenden, terwijl de activiteiten door de andere sexe niet specifiek aan hun werden toegeschreven. Jongens eigenden zich het vliegeren en voetballen toe en de meisjes eisten het afwassen en schoenen poetsen voor zich op. 23 van de 31 activiteiten die alle betrekking hadden op het leven van alledag werden zowel aan de man als aan de vrouw toegeschreven.

T.a.v. bezit van vnl. speelgoed heerste er bij de jongens en de meisjes een redelijke overeenstemming. Poppen en kralen werden aan de meisjes toegeschreven, de auto en de trein aan de jongens. Het bezit van knikkers, bal, fiets en boeken werd aan beide sexen gegund.

Wij zien dus dat vooral t.a.v. de beroepen de kinderen nog lang niet van gelijke mogelijkheden voor man en vrouw doordrongen zijn. Ten aanzien van de activiteiten en spelletjes zijn de kinderen meer geëmancipeerd.

Voordat wij overgaan tot het naast elkaar leggen van de resultaten van de analyse van de schoolboekjes en van de enquête, moet eerst vermeld worden dat hierbij van de beroepen er 7, van de activiteiten 15 en van het bezit er 6 afvielen, daar deze minder dan zevenmaal, wat wij als grens genomen hebben, voorkomen in de boekjes. Voorts dat een beroep in de boekjes van ons het predikaat mannelijk of vrouwelijk meekreeg als 67 % of meer van de personen binnen dat beroep mannen of vrouwen waren. Dit gold evenzo voor de categorieën activiteiten en bezit.

Opmerkelijk resultaat is dat de kinderen meer beroepen zowel aan de man als aan de vrouw toeschrijven, dan in de boekjes het geval is. In de boekjes zijn in 3 beroepen de man en de vrouw op redelijk gelijke wijze vertegenwoordigd, terwijl de overige 19 als specifiek mannelijk gepresenteerd worden. De jongens en de meisjes schrijven daarentegen resp. 9 en 8 beroepen toe aan zowel de man als de vrouw. Ook t.a.v. de 15 activiteiten komen de kinderen meer geëmancipeerd naar voren dan de boekjes. De jongens en de meisjes schrijven resp. 11 en 12 activiteiten toe aan beide sexen. Bij slechts

twee daarvan komen in de boekjes mannen en vrouwen in een redelijke verhouding aan bod. Tot de overige resp. 9 en 10 activiteiten behoorden de volgens de boekjes specifiek 'mannelijke' activiteiten als fietsen, wandelen en reizen en de 'vrouwelijke' activiteiten als eten bereiden, boodschappen doen en kleren naaien. Ook wat betreft het bezit van vnl. speelgoed steken de opvattingen van de kinderen gunstig af bij het beeld in de boekjes dienaangaande. In de boekjes worden alleen de boeken en de bal geschikt geacht voor zowel jongens als meisjes, terwijl de kinderen ook de knikkers en de fiets niet sexegebonden achten. Alleen de poppen en de kralen worden door de jongens en de meisjes alleen aan de meisjes voorbehouden.

Als wij uitgaan van een volkomen geëmancipeerde samenleving, wat zoiets inhoudt als voor mannen en vrouwen en voor jongens en meisjes dezelfde reële mogelijkheden op alle terreinen van het maatschappelijk leven, dan kan geconcludeerd worden dat de opvattingen van de kinderen t.a.v. die aspecten die hier aan de orde geweest zijn, dichter bij dit ideaal staan dan de (impliciete) inhoud van de boekjes, waarin mannen ruimschoots de boventoon voeren.

## Kwalitatieve analyse van de taal- en leesboekjes

De leesboekjes en de in de taalboekjes voorkomende verhalen zijn door de werkgroep aan een kwalitatieve analyse onderworpen. Minimum eisen die aan te analyseren verhalen werden gesteld, waren dat ze een duidelijke kontekst hadden waarbinnen personen voorkwamen die een duidelijke rol binnen het geheel vervulden en in een bepaalde relatie tot elkaar stonden, en dat de verhalen geheel — of althans de figuren binnen het verhaal — aan de fantasie van de schrijver waren ontsproten.<sup>8</sup> De verhalen die aan deze eisen voldeden bleken voor het merendeel beschrijvingen te zijn van gezinssituaties en andere voor kinderen uit het dagelijkse leven herkenbare situaties.

De analyse werd uitgevoerd aan de hand van een schema waarin per boekje of verhaal de voorkomende personen werden genoteerd en daarna werden in de onderstaande categorieën per persoon gegevens voor de kwalitatieve analyse verzameld:

- 1 — figuren, onderverdeeld in hoofd- en bijfiguren met vermelding van sexe;
- 2 — lichamelijke eigenschappen;
- 3 — karaktereigenschappen;
- 4 — houdingen en gedrag;
- 5 — relaties tussen de personen.

Het kwalitatieve schema is niet bedoeld als een strikte handleiding, zoals het schema van de kwantitatieve analyse, maar meer als een leidraad om de algemene tendens van een verhaal of boekje waarbij de man-vrouw verhouding een rol speelt op een enigszins geordende en volledige wijze vast

te leggen.

De resultaten van de analyse van de taalboekjes en de leesboekjes leverden een algemeen beeld op van de man/vader, de vrouw/moeder, de jongen en het meisje zoals ze in de taal- en leesboekjes worden geschetst. De grote uniformiteit in de verschillende verhalen bij het weergeven van het man/vrouwbeeld is treffend en rechtvaardigt o.i. het geven van één beeld voor alle boekjes, geïllustreerd met voorbeelden uit de verschillende series leesboekjes.

De hoofdrollen worden wel telkens gespeeld door jongens én meisjes, maar de jongens zijn steeds haantje de voorste, ze kunnen meer, durven meer, weten meer, enz.

'Jantje was alweer hoger geklommen. Want boven de slaapkamers lag de zolder. Daar kon je komen langs een smalle ladder. Klaartje durfde niet op die ladder, maar Jan vloog er als een kat bij op' (De Scharensleepjes 1, p. 23).

De (steeds jongere) meisjes worden door de jongens op sleeptouw genomen. of zo snel mogelijk aan de kant gezet: jongens spelen meestal en het liefst met jongens, meisjes met meisjes. Zelfs in de titels van de boekjes komen de jongen vooraan: *Pim, Frits* en *Ida: Hans* en *Riekje; Pim* en *Mien*.

'Jongens', begon meneer Wittebol — want dat zei hij altijd, of 't nu jongens of meisjes waren — ...' (Pim, Frits en Ida, dl. 5, p. 50).

Het meisje is afhankelijk van haar (oudere) broertje:

'Ik wil er ook in!' riep Mien. 'Toe, help me!' En ze bukt zich snel. 'Spring er maar in!' zegt Pim. Maar Mien durft niet goed. Daarom helpt Pim haar. Hij tilt haar in de goot. Dat is lief van hem. Nu zijn ze er allebei in. (Pim en Mien, dl. 4, p. 18)

De mannelijke figuren worden geschetst als krachtfiguren:

Oom Ferdinand is een lange sterke man met brede schouders en een groot, blozend gezicht, dat altijd lacht ... Oom Ferdinand is zo sterk dat hij met blote handen een ijzeren staaf kan krombuigen'. (Pim, Frits en Ida, dl. 3, p. 7)

en:

'Boer Steffelaar was een gedrongen, maar sterk gebouwde man, breed in de schouders, met een korte stevige nek en nogal zwijgzaam van aard'. (Pim, Frits en Ida, 5, p. 9)

Vrouwen zijn zwak en moeten de zware karweitjes overlaten aan de heren der schepping. Getuige het volgende gesprek tussen moeder Scharensleep en de verhuizers:

'Ja en dit dressoir hier is ook loodzwaar', meende Moeder.

Epsteen en Janus liepen even naar het dressoir toe. Ze gingen ieder aan een kant staan en tilden het op, als of het een veertje was. Moeder stond verbaasd. 'Maar hoe kan dat?' riep ze uit. 'Daatje en ik hebben er altijd de grootste moeite mee'. 'Vrouwenwerk, mevrouw', lachte Epsteen. (Scharensleepjes, dl. 1, p. 31)

De mannen zijn weergegeven als de handige vaklieden, uiteraard met het (doorgaans stoere) uiterlijk, dat past bij hun beroep.

'Bronk, (de smid) was groot en sterk. Hij had zwart haar en een zwarte snor. Bronk sprak bijna nooit. Alleen tegen Jan zei hij nog wel eens wat'. (Scharensleepjes dl. 2, p. 28)

Of als de rustige, vriendelijke en soms strenge, maar steeds de oplossing brengende vader of oom:

'Die avond praatten Vader en Moeder lang over de kinderen. 'Ik kan ze wel naar school brengen', zei Vader. 'Maar uit school halen, dat gaat niet. Ik kom veel te laat thuis'.

Moeder dacht er lang over na. 'Ik maak me zo ongerust', zei ze.

'Als we . . .', begon Vader en daarna dacht hij diep na. Hij liep even de kamer rond en bleef toen bij Moeder staan.

'Ik weet het', zei Vader. 'Ze krijgen allebei een fiets'.

'Dat zullen ze fijn vinden', zei Moeder.

'En jij hoeft je niet langer ongerust te maken,' zei Vader, 'morgen neem ik die fietsen mee'.

'Ik vertel het hun nog niet', zei Moeder. 'Het moet een verrassing blijven'. (Scharensleepjes dl. 2, p. 31)

Als de vloer kapot is, telt moe de keren dat haar kroost gevallen is:

'Dat is tweemaal,' zei Moeder. 'Hij is zopas ook al gerold'.

'En ik ook', zei Trui'.

maar Vader:

'Ja,' zei . . . Vader. 'Dat kan niet langer zo. Daar moet de timmerman bij. Hoe eerder, hoe beter. Anders breken we allen onze benen nog. Ik ga straks naar de huisbaas'. (Nog bij Moeder dl. 3, p. 52)

Moeder laat Vader doorgaans de problemen oplossen. Zij doet dan niet veel meer dan huilen, ongerust en bezorgd zijn:

'Als ze weer op de top van de heuvel komen, houdt vader stil. Hij keert zich om en kijkt moeder aan. 'Zul je flink zijn, Marie?' vraagt hij. 'Jawel', zegt Moeder angstig, 'wat is er dan?' (Pim, Frits en Ida dl. 4, p. 39)

'Terwijl ze vlug naar beneden lopen, begint de moeder van Ida te snikken. 'Arm kind!' roept ze, 'ze zit daar in die vreselijke kou op een onbewoond eiland! En ze heeft niet eens haar wollen muts op!' 'Mevrouw', zegt de agent, 'zonder die muts hadden we de kinderen nooit gevonden. Maakt u geen zorgen, ze zijn slimmer dan wij allemaal bij elkaar'. Maar nu begint de moeder van Frits en Pim te huilen. Ze slaat de armen om vaders hals en roept: 'O Jan, dadelijk is het donker! En ze hebben nog niets gegeten!'

'Mevrouw', zegt de agent, 'ik wil me er niet mee bemoeien, maar als ik u was dan zou ik naar de keuken gaan en iets heel lekkers op 't vuur zetten. Dadelijk komen ze thuis en dan eten ze als wolven. Doet u vooral warme kruiken in bed en geef meneer wat dekens mee. Kom, heren, we gaan ze halen'. (Pim, Frits en Ida, dl. 2, p. 38)

'Kom nou, Jan', vroeg Klaartje. 'Anders wordt moeder ongerust. Klaartje had gelijk. Als ze niet op tijd thuis kwamen, werd moeder ongerust. Zo zijn alle moeders. Dan liep ze naar het tuinhokje en keek de laan af. Komen ze er nog niet aan? Het is al bijna vijf uur'. (Scharensleepjes dl. 2, p. 30)

'Jan was al ver vooruit. Maar gelukkig hoorde hij Klaartje nog net. Hij stopt even tot Klaartje hem had ingehaald. Toen gingen ze samen verder. Om acht uur stonden ze weer voor huis Berkenweelde. En wie was er weer ongerust? Moeder natuurlijk'. (Scharensleepjes 2, p. 38)

'En wat zal je moeder wel zeggen?'

'Moeder weet het niet'.

'Jawel, Moeder zoekt naar je. En als ze je niet vindt, schreit ze'.

'Maar Moeder weet het niet', zegt Ot weer.

'We hebben het niet gezegd'.

'Juist. En daarom weet je Moeder nu niet, waar je bent. Ze is vast heel ongerust'. (Nog bij Moeder, dl. 1, p. 70-71)

Beschrijvingen van vrouwen hebben betrekking op het lief zijn, mooi zijn, handig zijn in het huishouden; ze is niet zo sterk al kan ze wel slim zijn, maar meestal is ze toch dom en bang. Vrouw zijn is vrijwel identiek aan koken en verzorgen.

'Wij zorgen voor de boot en het huisje,' zegt Frits, 'jij bent een vrouw en zorgt voor het eten'. (Pim, Frits en Ida, dl. 2, p. 20)

'Jantje en Klaartje kregen ieder een banaan en uit een thermosfles toverde Moeder heerlijke koele limonade te voorschijn... 'Wil je koffie?' vroeg Moeder aan Vader. 'Graag, maar waar halen we hier midden op de hei koffie vandaan?' Vol trots toonde Moeder een tweede thermosfles die vol koffie zat. De suiker zat er al door'. (Scharensleepjes dl. 1, p. 19)

De vrouw mag emotioneel zijn en haar angst tonen.

'Laten we teruggaan', zegt de kleine Ida, 'ik ben een beetje bang'.

Maar de twee broertjes zijn niet bang.

'Je hebt het zelf gewild', zegt Frits, 'en nu kunnen we niet meer terug'.

De kleine Ida begint te huilen.

'Huil maar even', zegt Pim, 'we wachten wel tot je klaar bent'. (Pim, Frits en Ida, dl. 1, p. 4-5)

De man toont alleen zijn emoties als zijn zelfrespekt er niet door in gevaar wordt gebracht.

'Was u niet bang?' vraagt oom Ferdinand plotseling, recht op de man af. De twee jongens kijken hun onderwijzer vol spanning aan. Natuurlijk was hij niet bang en dat gaat hij nu zeggen.

'Ik was doodsbenauwd', zegt meneer Wittebol kalm, 'ik herinner me eigenlijk geen moment, dat ik niet in angst gezeten heb'.

Het is even stil. Dan steekt oom Ferdinand zijn hand uit en zegt: 'Ik heet Ferd'. (Pim, Frits en Ida, dl. 1, p. 69)

Trouwens, op allerlei terreinen vertonen mannen en vrouwen, jongens en meisjes telkens verschillende 'mannelijke' en 'vrouwelijke' reactie op bepaalde gebeurtenissen en dingen:

'De sabel van Frits en 't geweer van Pim gingen van hand tot hand. De ooms vonden die allebei prachtig en zaten elkaar door de kamer ermee achterna, de tantes vonden 't maar 'griezelige dingen'; maar toen ze het naaidoosje van Ida zagen, smolten ze bijna weg van vertedering en lieten een langgerekte snoe-zig

horen'. (Pim, Frits en Ida, dl. 5, p. 68)

Als Jan en Klaartje een nieuwe fiets hebben, komen de meisjes bij Klaartjes nieuwe fiets kijken:

'Joke moest even het stuur van Klaartje vasthouden. Wat ging dat licht heen en weer. Even de glanzende bel proberen. Wat een mooi geluid. Jansje van de bakker streek voorzichtig over het glimmende lakwerk. En wat een fijn zadeltje! En die banden! Wat waren ze nog mooi wit!'

'In de kring waarin Jan stond werd heel anders gepraat. Jan stond uit te leggen. 'Dit is mijn versnelling, zie je. Reuze handig, als je moet klimmen'. Roel van de dokter stond ook in de kring. Roel en Jan waren nu goede vrienden. De vechtpartij was al lang vergeten. Zo gaat dat bij jongens'. (Scharenslijepjes dl. 2, p. 40-42)

In hun toekomstverwachting reageren jongens en meisjes geheel volgens het stramien waarin hun ouders leven. De jongens kijken naar en imiteren de man in zijn beroepsrol, en niet in de vaderrol.

'Je moest maar banketbakker worden, Jan. Er steekt een goede vakman in jou. Jij hebt hart voor de zaak'. 'Ik kom later bij Vader in de zaak'.

en de groenteboer:

'Waarom word jij geen groenteboer? Het mooiste vak van de wereld'. 'Ik kom later bij Vader in de zaak'. (Scharenslijepjes 2, p. 51-52)

De meisjes richten zich op de moederrol in hun spelletjes met poppen en poppenhuizen:

Moeder en Mien en zus zijn in huis. Moeder legt zus in de wieg.

'Je bent wat bleek', zegt moeder, 'slaap jij maar wat'.

En zus doet het ook. Mien is bij moeder. Mien kijkt naar haar pop.

'Jij bent ook wat bleek. Slaap jij ook maar wat', zegt Mien.

Ze legt haar pop ook in de wieg. (Pim en Mien, dl. 2, p. 24).

'Een paar tellen later hield Ida het ivoren doosje op haar schoot. Ze sloeg het deksel open en gaf een gillette van verrassing. En ze keek, zoals alleen een meisje kijken kan, die het mooiste naaigerei in zuiver goud voor zich ziet'. (Pim, Frits en Ida, dl. 5, p. 67)

We kunnen de volgende conclusies trekken.

De *man* is dé figuur die de kontakten met de buitenwereld aanknoopt en onderhoudt: hij is de kostwinner, werkt buitenshuis en komt zodoende met allerlei mensen in aanraking. Hij rijdt auto, hij regelt voor het hele gezin de zaken buitenshuis, gaat over de aankopen die buiten het huishoudelijke vallen, doet zaken met de huisbaas. Binnen het gezin is hij de vader, wat onherroepelijk een rol van gezag inhoudt. Hij is daar de man die alles regelt, die de moeilijkheden oplost, de reparaties verricht en voortdurend bereid is zijn grote kennis van alle mogelijke zaken over te dragen aan vrouw en kroost (ook al blijkt eigenlijk alleen de zoon des huizes er wat van op te

steken). Hij is de sterke, tegelijk held en boeman voor zijn kinderen en onmisbare steunpilaar voor zijn vrouw, die waarschijnlijk zonder hem volkomen hulpeloos zou zijn. Zo nu en dan néémt hij moeder en kinderen mee uit, trakteert ze op de diertuin of gewoon op een ijsje. Met zijn kinderen speelt en stoeit hij soms.

De *vrouw* is in principe geschikt om voor man en kinderen te zorgen, ze komt dan ook vrijwel uitsluitend in de rol van de overbezorgde moeder en echtgenote voor. Ze krijgt van de schrijvers daarvoor enige zeer geschikte eigenschappen aangemeten: ze is lief, begrijpend, voorkomt ruzies, houdt de kinderen bezig, is handig in eten koken en schoonmaken.

Moeders grootste hobby — ze is er eindeloos mee bezig — is voor het raam staan en uitkijken naar de kinderen, zich bezorgd over hen maken of met de zakdoek voor de ogen afwachten tot pa de moeilijkheden weer eens flink en doortastend oplost.

De jongen is evenals zijn grote voorbeeld, zijn vader, voorzien van een groot aantal positieve eigenschappen: hij is groot, sterk, flink, dapper, inventief, ondernemend en goudeerlijk. Wel is hij vaak slordig en schrokt hij zijn eten naar binnen. Tegenover zijn (onvermijdelijk jongere) zusje heeft hij een beschermende taak. In vergelijking met haar heeft hij meer bravoure, durft meer, en is niet zo dom en huilerig.

Hij identificeert zich met zijn vader en zijn beroep, of met andere mannen in hun beroep. De toekomstperspektieven van een jongen richten zich nooit op de vaderrol!

Het *meisje* is een lief, snoezig ding. Uitgerust met de nodige verzorgende trekjes, met gevoel voor het fijne, tere en mooie en voor de natuur, precies en netjes en wat dies meer (vrouwelijk) zij, is zij gericht op een leven als dat van haar moeder, met een huishouden en kinderen.

Verder is ze bang voor dingen die niet mogen, die gevaarlijk zijn, die wild zijn, die eng zijn, die vies zijn: een huilerig, dom en zwak poppetje.

## Enquête over de eigenschappen

De vragen van deze enquête waren geënt op de analyseresultaten van de leesboekjes. De eigenschappen die aan de verschillende sexen werden toegeschreven in de boekjes moesten door de kinderen in een vragenlijst ook aan één van beide sexen toegeschreven worden.<sup>9</sup> De lijst betrof tien situaties, waarover twee of drie vragen gesteld werden, bijv.:

— Vader en moeder, Jan en Joke zitten 's morgens aan het ontbijt.

a. — Wie van de kinderen vergeet vaker de handen te wassen voor het ontbijt?

Jan Joke

b — Wie dekt meestal de tafel?

Vader Moeder

c — Wie van de kinderen eet de

meeste boterhammen?

Jan Joke

In totaal waren er 29 vragen waarbij de keus zestien maal tussen Jan en Joke en dertien maal tussen vader en moeder was. De enquête werd op dezelfde wijze als de eerste enquête gehouden in de klassen 3, 4, 5 en 6 van de school. Bij de verwerking van de resultaten van deze enquête zijn alle klassen ook weer tezamen genomen. In totaal ging het om 47 jongens en 47 meisjes.

*Resultaten per vraag.* Iedere vraag betreft een aspect van de man-vrouw-verhouding. Bij de cijfers die nu volgen gaan we ervan uit dat wanneer 67 % of meer van de kinderen de vraag volgens het stereotype uit de boekjes beantwoord heeft, er sprake is van een ook bij de kinderen bestaand stereotype. Zijn er tussen de 33 % en 67 % van de kinderen die de vraag volgens het stereotype beantwoord hebben, en dus ook tussen de 33 % en 67 % die dat niet hebben gedaan, dan is er geen sprake van stereotypering. Een aantal kinderen minder dan 33 % zou een stereotype omgekeerd t.o.v. dat in de boekjes betekenen, maar dit komt niet voor.

*Vader* is volgens 67 % of meer van de kinderen: de autoriteit binnen het gezin, degene die zware karweitjes regelt en verricht, degene die uitleg geeft over de wereld buiten het gezin.

*Moeder* is volgens 67 % of meer van de kinderen: lief, begripvol, verzorgend, zorgzaam en bezorgd over man en (vooral!) kinderen.

*Jan* is volgens de kinderen, althans 67 % of meer daarvan: sterk, slordig, stoer en vechtlustig, een durfal (in vergelijking met Joke); hij identificeert zich met vader cq. mannen.

*Joke* is volgens 67 % van de kinderen: gevoelig voor schoonheid, huilerig en zwak, en bang voor dingen die gevaarlijk lijken.

Slechts twee antwoorden wijken af van het stereotype uit de boekjes: nl. op de vraag 'Wie vertelt Jan en Joke dat ze naar de dierentuin gaan' gaven de kinderen ongeveer even vaak het antwoord 'vader' als het antwoord 'moeder'. Ook ten aanzien van de vraag 'Wie, Jan of Joke, verzint er een spelletje?' waren de meningen ongeveer in evenwicht.

*Resultaten per kind.* Zowel van de jongens als van de meisjes beantwoordden 43 van de 47 kinderen (=92%) de enquête volgens het stereotype uit de boekjes. Als grens voor het wel en niet hebben van een stereotype beeld van man, vrouw, jongen en meisje, hebben wij gesteld: 20 van de 29 vragen volgens het stereotype beantwoord.

## Conclusies

Zowel de analyse van de reken- en taalboekjes als die van de leesboekjes leiden tot eenzelfde conclusie: man en vrouw zijn met handen en voeten gebonden aan een rolverdeling waardoor vooral de vrouw in haar moge-

lijkheden beperkt wordt. Uit de reken- en taalboekjes komt de vrouw naar voren als thuiszittende huisvrouw, die man en kinderen verzorgt. De man is de kostwinner voor het gezin en degene die als hoofd van het gezin de kontakten met de buitenwereld onderhoudt. De kinderen zijn ofwel op moeder en haar bezigheden gericht ofwel op vader en zijn bezigheden. Het meisje op moeder en de jongen op vader wel te verstaan! De leesboekjes bieden hier een nadere uitwerking van. Hier krijgt vader de karaktertrekken die passen bij zijn hierboven geschetste rol. Hij is de rustige, bekwame autoriteit die weet wanneer en hoe op te treden. Een lieve, begripvolle moeder die alleen maar angstig bezorgd is over het wel en wee van de kinderen is zijn volgzame echtgenote. De jongens zijn vol bravour; ook zijn zij inventiever en ondernemender dan de meisjes. Meisjes, gevoelig als zij zijn, zijn daarentegen banger uitgevallen dan de jongens.

— Bij het bekijken van de resultaten van vooral de eerste enquête blijkt dat de kinderen niet zo'n rigide rolverdeling voor de leden van de beide sexen er op na houden als in de boekjes naar voren komt. De grote lijnen van de rolverdeling in de boekjes zijn zeker bij de kinderen terug te vinden, vooral waar ze de specifieke eigenschappen en gedragingen van de man en de vrouw betreffen.

— Als wij de rolverdeling die de boekjes geven naast de rolverdeling in de samenleving van nu leggen, dan moeten wij concluderen dat de boekjes een beeld geven van rolpatronen van vele jaren her.

— Daarnaast is in de boekjes ook een weergave van het leven van de mensen terug te vinden, die weinig met de werkelijkheid te maken heeft. Alles verloopt in een harmonieuze sfeer waarin alles uiteindelijk toch weer op z'n pootjes terecht komt. Het is de vraag of deze wereld iets te maken heeft met de wereld die de kinderen van huis uit kennen en die ze nog zullen leren kennen. Aan dit toch wel relevante aspect is binnen dit onderzoek echter weinig of geen aandacht besteed.

— Het blijkt dat de vrouw naast het feit dat ze in de mannenwereld van de boekjes minder mogelijkheden heeft dan de man, ook qua aantal in de minderheid is. Vrouwen zijn vrijwel onzichtbaar. Als zo vanzelfsprekend wordt hun (bescheiden) rol in de samenleving aangenomen, dat zij niet eens opgemerkt of genoemd worden.

Deze leerboekjes bevestigen en beschermen de traditionele en gedeeltelijk nog bestaande man-vrouw rolpatronen. Doordat ze een weergave bieden van rolpatronen van jaren geleden, die de man en de vrouw nog meer beperkten in hun mogelijkheden dan hedentendage het geval is, vervullen ze een zeer negatieve functie bij het aanbieden van een beeld van de rolverdeling tussen man en vrouw. Van een ook maar enigszins geëmancipeerde samenleving is in de boekjes geen sprake zodat van deze boekjes geen enkele stimulans voor emancipatie uit zal gaan.

## Noten

- 1 Benadrukt dient te worden dat we in dit onderzoek niet ingaan op de vraag of en in welke mate de leerboekjes de kinderen beïnvloeden. Dit zou een uitgebreid onderzoek vergen, waarin ook de rol van andere factoren in het socialisatieproces betrokken zou moeten worden.
- 2 De onderzochte rekenboekjes zijn: Ik Reken, deel 1b, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a, 6b, 6c. A. P. Bosdijk.  
Bonte cijferoefeningen, K. van Loon en J. W. Berends.
- 3 In eerste instantie was bijv. het bezitten van een auto bij de categorie bezit en het rijden in een auto bij de categorie activiteiten ondergebracht. Later zijn deze beide ondergebracht bij de activiteit auto rijden.
- 4 De onderzochte taalboekjes zijn: Taal voor het leven, deel 1, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a, 6b. Onder redactie van B. W. Schippers en Drs. J. Sixma.  
Taalaktiveringsprogramma, werkbladen 1 en 2 (onvolledig), A. N. de Geest, W. Swüste en H. Duijsens.
- 5 De enquête is door verschillende groepsleden aan de verschillende klassen voorgelegd, terwijl leerkrachten achter in de klas aanwezig waren. Duidelijk is gesteld dat het niet ging om goede of foute antwoorden.
- 6 Deze 67 %-grens is een door ons op subjectieve basis gekozen grens. Mede hierdoor zijn wij ons ervan bewust dat deze enquête aan beperkingen gebonden is en dat conclusies uit deze enquête met enig voorbehoud getrokken moeten worden.
- 7 De onderzochte leesboekjes zijn: Pim, Frits en Ida, dl. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, Godfried Bomans, Dijkstra's uitgeverij, Zeist N.V.; Hans en Riekje dln. 1, 2, 3, 4, Marchien Eising, Wolters Noordhof N.V., 1969; Nog bij Moeder, dln. 1, 2, 3, 4, Jan Ligthart en H. Scheepstra, J. B. Wolters Groningen, 1955; Pim en Mien, dln. 1, 2, 3, 4 - Jan Ligthart en H. Scheepstra; J. B. Wolters Groningen De Scharensleepjes, dln. 1, 2, 3, 4, R. Feenstra, W. J. Thieme en Cie, Zutphen 1960.
- 8 Buiten ons onderzoek vallen dus de geschiedkundige en aardrijkskundige verhalen, daar deze verhalen een heel ander onderzoek zouden vergen.
- 9 Het dwingen tot een keuze, wat niet het geval was bij de eerste enquête, heeft naast alle nadelen vanden het voordeel dat we inzicht kregen in welke richting de ideeën van de kinderen gaan.